

A MAGYAR KIRÁLYOK VÁROSÁNAK EMLÉKEZETE
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
NYELVEKBEN ÉS KULTÚRÁKBAN

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2021

A KÖNYV LÉTREJÖTTÉT AZ ALÁBBI INTÉZMÉNYEK
TÁMOGATTÁK

Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház, Székesfehérvár
Székesfehérvári Egyházmegye
Székesfehérvári Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
NKA Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégiuma
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat

Szakmai lektorok
Lebovics Viktóra
Pátrovics Péter

Tördelés
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Selleyi Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-387-5

TARTALOM

LUKÁCS ISTVÁN: Előszó	7
Császari Éva: Ján Kollár és a cseh népnév etimológiája	9
DUDÁS ELŐD: Székesfehérvár és más magyar helynevek egy kaj-horvát krónikában	19
DUDÁS MÁRIA: A nő ábrázolása a magyar és bolgár nyelvben a frazeológiai kifejezések tükrében	31
FEDOSZOV OLEG: Hányféle hangszíne van az embernek? Karel Poláček <i>Bylo nás pět / Őten voltunk cimborák</i> c. regénye margójára ..	45
ISTVÁN ANNA: Ján Kollár első útirajzának magyar vonatkozásai	55
JAKOVljević DRAGAN: Székesfehérvár jelentősége a szerb kultúrában	67
KISS SZEMÁN RÓBERT: A magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék és város térpoétikai megjelenítése Kollár <i>Útirajzában</i>	81
LUKÁCS ISTVÁN: A vasút heterotópiája Prešerennél és Petőfinél	97
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: A szó elszáll, az írás megmarad. A Magyar-szlovén internetes nagyszótárról	109
MANN JOLÁN: Koronázó városok: Székesfehérvár és Tengerfehérvár. Miroslav Krleža magyar témáinak adriai fejezete	133
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében	143

PAVIČIĆ MLADEN: Ferdo Godina <i>Bele tulpike</i> című regényéről	159
RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ő egyáltalában nem szláv hajlamból beszélt tótul”. A Mezőtúr-Szarvas vasútvonal átadása szociolingvisztikai kontextusban	173
URKOM ALEKSANDER: Történelmi események jelölése a lexikográfiában. Székesfehérvár mint történelmi események forrása a magyar-szerb lexikográfiában	185
VIG ISTVÁN: Nem minden fehér, ami annak látszik. Megjegyzések néhány magyar és horvát helynév értelmezéséhez	197
ZSILÁK MÁRIA: Csák Máté alakja, konfliktusos viszonya Károly Róberthez és helye a szlovák nemzeti mítoszokban	209

A MAGYAR, SZLOVÁK, SZLOVÉN ÉS HORVÁT VIDÉK ÉS VÁROS TÉRPOÉTIKAI MEGJELENÍTÉSE KOLLÁR ÚTIRAJZÁBAN*

Kiss Szemán Róbert

Abstract: This paper deals with a specific genre in Kollár's work, namely the travelogue entitled *Journey to Northern Italy* (1843), which is an integral piece of central European travelogues of the 19th century. The study focuses on the analysis of the first stretch of the author's journey on the territory of the Kingdom of Hungary, Croatia and Styria specifically on the description of the historical areas which belong to the well-known late ancient or early medieval settlements of Slavic people. On one hand, in the focus of the author's interest is the method of the space organization of the mentioned travelogue. On the other hand, the author pays attention to Kollár's efforts how to create a modern Slavic cultural space from the old one as well as with the endeavour of the writer how Slavic cultural space to get rid of captivity of Hungarians and Germans.

Keywords: travelogue of the 19th century, cultural space organization, national emblematicism, *Journey to Northern Italy*, the literature of Enlightenment

A 19. század első felének közép-európai nemzeti kultúráiban fontos szerep jutott az etnikai/nemzeti fenomént hordozó vidék megjelenítésének. Egy olyan kulturális struktúrában, amelyben a városi életteret gyakran uralta valamiféle *más*, a korban főként a német etnikum, a herderi értelemben vett, a vérségi kapcsolatrendszerben értelmeződő *saját* nyelv és kultúra többnyire a vidékhez és a falusi életmódhoz volt inkább kapcsolható. Ugyanakkor az alteritáshoz köthető, hungarus-összetartozáson alapuló kulturális tájat olyan új tektonikai erők szabták át, amelyek rombolva az eredeti felszín újáformálták a kulturális tájat.

A szóban forgó folyamat fontos kísérőjelenségei közé tartozott a klasszicizmus és romantika közötti művészeti paradigmaváltás is: a két művészi paradigma között oszcilláló életművek, köztük Ján Kolláré is (KISS SZEMÁN 2017), számos releváns példával szolgál a kulturális tájkép megújítására is. Ez a tanulmány Ján Kollár

*A tanulmány a „Hungarikumok Ján Kollár életművében” c. (NKFI K-124873 azonosítójú) pályázat keretében készült.

Felső-itáliai Útirajz-ában (KOLLÁR 1843) követi nyomon a magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék megjelenítésének módját, és rávilágít az utazás terében keletkezett „fájdalmas repedés”-ekre (MOLNÁR 2005), amelyek a táj textúrájában keletkeznek.

A 18. század második felében a francia és német útirajzok és -beszámolók divathulláma, „nevezetesen: Denon egyiptomi régiségeinek leírása és ábrázolása (DENON 1802), Goethe itáliai utazása (GOETHE 1961), Eberhard (EBERHARD 1832, 1839), Förster (FÖRSTER 1840) és mások Itáliája” (KOLLÁR 1843: VII)¹ elérte a jénai egyetem egykori hallgatóját is, ugyanakkor azonban még két évtizednek kellett elteltie, hogy a pesti szlovák evangélikus lelképásztor útra keljen Itáliába, és élményeit könyv formában is megörökítse. Ezen utazások számos szempontból az ún. grand tour polgári izlésvilágon keresztül átszűrt hagyományát követték (ISTVÁN 2021), ennek megfelelően elsődleges célpontjuk Itália, elsősorban Közép- és Dél-Itália volt (FITZSON 2004).

Az útrakelés elsődleges okait közvetlen módon a szerzői narrációból ismerjük meg. Mivel ezekkel részletesebben máshol foglalkoztam (KISS SZEMÁN 2019), itt csak röviden foglalom össze. Kollár útirajza *Előszavában* az utazás személyes okaként azt nevezi meg, hogy Vincenc Doležálek, a császári-királyi határőrség felügyelője meghívta őt az 1841 szeptemberében tartandó esküvőjére az alsó-stájerországi Rannba (Brežice, Szlovénia) (KOLLÁR 1843: III). Ugyanakkor az *Útirajz* stájerországi fejezetéből nyilvánvalóvá válik ezen ok álságos volta, hiszen a narrátor a szóban forgó esküvőn végülis nem vett részt. Kollár további okként hivatkozik az egyházi hivatalából fakadó túlterheltségére is. Ugyanakkor az út megvalósulásához a magyarországi evangélikus egyházban zajló felekezeti köntösbe öltöztetett etnikai viták is hozzájárultak (KOLLÁR 1843: III). Ezzel kapcsolatban Kollár a következőképpen foglalja össze álláspontját: „A szlovákok azon a véleményen vannak, hogy az evangélikus magyarok számban csekélynek és gyöngének érezvén magukat azért akarnak egyesülni a kálvinistákkal, akik szinte valamennyien magyarok, hogy így egyesített erővel annál hevesebben rávessék magukat a szlovákokra, és annál biztosabban elmagyaro-

¹ „jmenowitě: Denonowo wypsání a wyobrazení egyptských starožitností; Goetheho wlaskau cestu, Eberhardowu, Försterowu a jiných Italií.”

síthassák őket.” (KOLLÁR 1843: VI)². Kollár tehát 1841. szeptember 7-én útra kelt a Dunántúlon és Horvátországon keresztül Észak-Itáliába.

A Dunántúl térszerkezetének nemzetiségi és kulturális dimenziói

Az *Útirajz* magyarországi szakaszán a főúri kastélyok és a nagyobb városok leírása dominál: szó esik a Brunszvikok martonvásári kastélyparkjáról és képgalériájáról, Székesfehérvárról, Veszprémről, Keszthelyről és Nagykanizsáról. Az e városokat összekötő utak mentén található egyéb kisebb települések azonban éppen csak elérik a narrátor ingerküszöbét, legyen szó akár Buda-környéki, akár bakonyi falvakról. A magyar vidéket leginkább is a bakonyi reneteg betyárjai reprezentálják, akik ugyan közvetlenül nem szerepelnek az elbeszélésben, azonban a hozzájuk kapcsolódó rémtörténetek és a narrátorban támadó félelmek formájában fajsúlyosan jelen vannak. A narrátor viszonyulása a magyar betyárokhoz semmiféle azonosságot nem mutat a romantikában divattá vált betyár-kultusszal: a betyár itt nem a szegényeket védő népi hős, hanem istentelen és bosszúálló haramia (KOLLÁR 1843: 3).³ A szláv narrátor azonban ennél is tovább megy: a szóban forgó haramiákkal azonosítja a zalai magyar parasztokat is. Szerinte fizimiskájuk és öltözetük is hasonló Milfajt Ferkóéhoz, aki a legismertebb dunántúli betyár, Sobri Jóska alvezére volt: „Csaknem egész Zala megyében nem láttunk barátságos és szép arcot. A lakosok alacsony növésűek, erős testalkatúak, többé-kevésbé egyforma arcúak, komorak, ruházatuk Milfay-szerű, piros csíkokkal díszített szőnyeg.” (KOLLÁR 1843: 8).⁴ A szlovák etnikum és falu is csupán képviselői formában jelenik

² „Slowáci jsau toho domněni, že evanjeličtí Maďari, citice se býti nemnohými a slabými, s Kalwíny, jenž téměř všickni pauzí Maďari jsau, proto se sjednotiti chtějí, aby se tak spojenými silami tím klopotněji na Slowáky obořiti a tím s jistějším prospěchem je zmaďariti mohli.”

³ „Tu i tam w hustém lese widěti kříž aneb hromadu kamení, toť jsau jejich chrámy a poprawiště, kamž kněze aneho mnichy ze sausedních klášterůw se swázanýma očima wodiwají, aby tēm, jenž z nich na smrt odsauzení jsau, posledním potěšením poslaužil podle onoho předsudku podobné chatry: Pop swoje a čert swoje!”

⁴ „W celé téměř Saladské stolici nespafili sme přiwětiwého a pěkného obličje. Obywatelē zřůstu nízkého, postawy silné, twářnosti wíce méně totožné, zasmušilé, oděw Milfayowský: hauně čerwenými pásy ozdobené.”

meg az elbeszélésben: két nagyvelegi szlovák parasztember a fehérvári piactéren szólítja meg az elbeszélőt és elpanaszolják neki, hogy az evangélikus egyház fórumain továbbra is hiába próbálják meg elérni, hogy szlovák anyanyelvű lelkipásztort kapjanak. Ennek kapcsán a beszélgetésben fölelevenítik a lajoskomáromi szlovák evangélikus gyülekezet esetét, amelynek következményeként Veszprémben megbotoztak több szlovák gyülekezeti tagot, és az egyikük belehalt a sérüléseibe. A veszprémi történetből Kollár arra következtet, hogy „több hasonló csehszlovák és vend falu is sínylődik a nemzeti örület és nyelvi tirannizmus súlya alatt” (KOLLÁR 1843: 7).⁵ A magyar államhatalmat megtettesítő város és a szláv falvak viszonyát a narrátor ily módon a nyelvi világgép (BAŇCZEROWSKI 2008) szintjén is összetett térszerkezetként vizualizálja. E szerkezet vertikális tengelye mentén a magyar város és a szláv falvak alá- és fölrendeltségi, míg horizontális tengelye mentén a centrum és periféria viszonyrendszere dominál.

A kollári utazás Pest-Buda és Zalavár közötti magyarországi szakaszt már elemeztük egy tanulmányunkban (KISS SZEMÁN 2019), az ott megállapított dolgokra e helyütt csupán utalunk, mégpedig abban a vonatkozásban, hogy a narrátor legfontosabb küldetésének a magyar fogságban lévő történelmi szláv kultúrtáj kiszabadítását tekinti, miáltal az ószláv romterület mint fontos szláv kultúrtáj beemelődik a modern szláv nemzeti emblematizmusba. Kollár tehát fölhasítja a magyar táj felszíni struktúráját, hogy textúrája alól előkerüljön az elfedett szláv kultúrtáj. A felfedett szláv kultúrtájat pedig megkísérli betagozni a modern nemzeti emblematizmus legfontosabb imaginárius képződményébe, Szlávia egyelőre még imaginárius formában létező országába.

A magyarok uralta tér utolsó jelentős városa Nagykanizsa, amelyben egy új szláv elem, a horvát lakosság jelenik meg mintegy megelőlegezve a horvátországi útszakaszt. Nemcsak a nyelvi világgép, hanem a nemzeti emblematizmus szempontjából is szimbolikusan értelmezhető a narrátor beszámolója a Kanizsa utáni vidékről, ahol a meggyulladt tőzeg következtében szó szerint is ég a föld

⁵ „Wesnice Weleg leží nedaleko od Bělohradu k seweru, Lajoš-Komárno nedaloko od Wespřymu k jihu. A však i wíce českoslowenských a wendických wesnic upí tam pod podobným břemenem národního šálenství a jazykotyranství.”

a narrátor talpa alatt (KOLLÁR 1843: 19).⁶ A Mura partján sor kerül egy újabb nemzetiségi színezetű incidensre, amelynek fontos téropéitkai vonatkozása sem elhanyagolható. A magyar-horvát etnikai határfolyón révészek szállítják át az utasokat. A két révész az ókori mitológiában jártas klasszicista költő számára kétségtelenül szimbolikus alak, aki az élet és a halál közötti határ átlépésében segít: jelen esetben a szlávok számára a nemzethalál rémét jelentő, a 30-as, 40-es években egyre radikalizálódó magyarság territóriumát maguk mögött hagyva egy megálmódott Szlávia egyelőre még imaginárius birodalmába menekíti át az utazókat (KOLLÁR, 1843: 19).⁷ A magyar révész és felesége egy infernális jelenetben a szimbolikus magyar-szláv Sztűx innenső partjára érkező utazókat a halálban benne-létben akarja ragasztani. A nemzeti emblematiszmus dichotonomikus narrációs szabálya szerint azonban a túlpartról megérkezik a horvát Kháron ladikjával, aki megszabadítja a szláv utazókat. A tűzpróba után tehát a vízpróbát is sikeresen kiállta a narrátor, azaz a történelmi Magyarország határain belül ugyan, de szláv többségű területre érhet.

A szlovén és horvát vidék

A szláv utazók tehát Szlávia imaginárius tartományába, a Muraközbe és Stájerországba érkeztek. A polgári és egyházi arisztokratizmus szemüvegén át szemlélődő narrátor a falvakat csupán kötelezően érintendő lokációknak tartja, amelyek a számára jóval érdekfeszítőbb városok felé mutatják az irányt (KOLLÁR 1843: 20).⁸ Ez a szláv elbeszélő egyszerre nemzeti és goetheien sznob: Csáktornya azért kelti föl az érdeklődését, mert föl akarja itt lelni az általa egyértelműen szlávnak tekintett Zrínyi-család sírboltját, amelybe a monda

⁶ „Již tma byla, když sme z Kaniže vycházeli: za městem sotwa sme se probili přes husté oblaky dymu a kauře. Hoříť tam již od několika rokúw pod zemí rašelina (Torf) a jiné zápalivé žiwly, které nelze uhasiti. Často se prey tu i tam i země pod nohami jdaucích proboří, tak že téměř každého roku několik lidí smrt přitom nachází”.

⁷ A kor egyik legfontosabb államjogi vitájába Horvát István és Ján Kollár is bekapcsolódtak, amelynek egyik 40-es évekbeli példájával a magyar történész szolgált: HORVÁT István, *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil*. Von Stephan von Horvát, Custos der Széchényischen Reichs-Bibliothek an dem ungarischen National-Museum in Pesth. Aus dem Ungarischen übersetzt. Leipzig, bei Karl Franz Köhler. 1844.

⁸ „Přes Podošen, Držimace a jiné wesnice přijeli sme ráno do Čakatorně.”

szerint eltemették a szigetvári hős, Zrínyi Miklós levágott fejét is. Kutakodása során beszámol a hadvezér unokájáról, a magyar nyelvű barokk irodalom egyik legjelentősebb alakjáról, Zrínyi Miklósról is, akit, mert ősei nyelvét és nemzetiségét magyarra cserélte, a dehonasztáló „horvát-magyar kétéltű”-ként („obauživelnik”) jellemez. Vele kapcsolatban kifogásolja továbbá, hogy megírván a török veszedelemmel kapcsolatos röpiratát *Ne bántsá a magyart* címmel (az elbeszélő itt a művet tévesen költeménynek aposztrofálja), egy újkori magyar nemzeti szlogen megalkotójává is vált (KOLLÁR 1843: 19).⁹ Az elbeszélő, amint a narráció reflektív tere is mutatja, hiába igyekezett olyannyira maga mögött hagyni a magyarlakta területeket, a magyar kulturális agresszió elszenvédőjeként mintegy kolonizációs traumaként tekint Zrínyi eposzára (*Adriai tengernek szirénája*) is, amelyben az a szigetvári hős tetteit örökítette meg (KOLLÁR 1843: 19).¹⁰ Az Adriai-tengernek ez a fajta idecitolása finom ellentétben áll a szóban forgó földrajzi képződmény későbbi, szláv tengerként való bemutatásával. Mivel az utazás reális ideje és az *Útirajz* megjelenése között mintegy két év telt el, feltételezhető, hogy az utazó úti jegyzeteinek linearitását az elbeszélő jelentős mértékben gazdagította az előre- és hátrautalások reflektív rendszerével.

Az elbeszélő figyelmét ezek után Szent Jeromos vélt szülővárosa, Stridón (Stridovár/Štrigova) kelti föl,¹¹ amelynek jelen állapotát

⁹ Az 1663-ban keletkezett mű első megjelenése 1705, második 1790. Ez a második kiadás tartalmazta először főcímként a *Ne bántsá a magyart*. Vö. Zrínyi Miklós: *Ne bántsá a magyart. Az török áfium ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*. <https://mek.oszk.hu/06100/06115/html/gmzrinyi0002.html> Letöltés: 2021. 01. 24.

¹⁰ „Bylť tento Mikuláš mladší, od onoho Sigetského ale rozdílný, maďarskohorvatským obojživelníkem, on psal onu maďarskau báseň: „Ne bántsá a ‘Magyart,’ který názew knihy nyní Maďaři za národní heslo sobě zvolili; on psal i hrdinskau báseň též w maďarčině: Sirena Jaderského moře, kde cnosti nesmrtelného předka swého Mikuláše Zriniho vypisuje (...).”

¹¹ Stridón római oppidum volt, amely a gótok betörésekor pusztult el. Egykori elhelyezkedéséről mindmáig viták folynak, egyesek szerint a mai Horvátország területén, Csáktornya közelében volt, mások szerint a mai Boszniában, és vannak olyan kutatók, akik a mai Szlovénia területére helyezik. A téma alapvető irodalmához vö. Frane BULIĆ, Stridon (Grahovopolje u Bosni) rodno mjesto svetoga Jeronima. Rasprava povjesno-geografska. (Otisak iz Vjesnika za arheologiju a historiju dalmatinsku XLIII (1920). Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1920. <https://archive.org/details/stridon-grahovopo00buli> Letöltés: 2018. április 19.; Andrea ZLATAR, Maruličev polemički spis In eos qui beatum Hieronymum italum esse contendunt [file:///C:/Users/admin/Downloads/ANDREA_ZLATAR%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/ANDREA_ZLATAR%20(1).pdf) Letöltés: 2018. április 19.

„nyomorúságosnak” tartja (KOLLÁR 1843: 21).¹² Kollár a *Szlávia leánya* és a hozzá rendelt *Magyarázatokhoz* hasonlóan itt sem rejti véka alá azon nézetét, miszerint a *Vulgata* fordítója szláv származású lett volna (IVIC 2016: 26–44). A szlávtság tehát nem csupán földrajzi vagy etnikai értelemben szituálódik a Muraközben, hanem a narrátor, folytatva a Zalavárott megkezdett szláv kultúrtáj építését, kiterjeszti azt a történeti időben is: az *Útirajz* szövegében tehát most már nemcsak a koraközépkor, hanem a későantik kor is a szlávtság történeti idejeként jelenik meg. A szláv kultúrtáj jelenben való lehorgonyzásának érdekében az elbeszélő fáradhatatlanul kutat egyéb, szemmel látható jelek után is – a muraközi útszakasz leírásakor sort kerít a „szláv ágyások” kérdésére is. A tudatos narrátori építkezés egyik kulcsfontosságú aktusáról van szó, amely a rurális tájformálás egyik fontos eszközeként kerül használatba. Hasonló elbeszélői tudatosságra utal, hogy e helyütt csupán fölvezeti a témát, jelezve, hogy a földművelés e módja kizárólag a szláv szántóvetőkre jellemző, ám okának megvilágítását egy távolabbi időpontra helyezi, amikor is majd egy stájerországi szláv kocsis adja meg rá a magyarázatot. Eszerint a szlovénok és a horvátok által készített „szláv ágyás” a talaj- és csapadékviszonyoktól függően vagy jobban megtartja, vagy pedig elvezeti a vizet. Ezzel a narrátor a szláv földművest, mint többlettudással rendelkezőt fölébe emeli a szántásvetés eme csinját-bínját nem ismerő német parasztnak. A vidék tehát a már említett újszövetségi parabola nemzeti emblematizmusba emelésével nyeri el a „mi, szláv földünk”, vagy az „ő, germán földjük” egy-mással összetéveszthetetlen vonásait (KOLLÁR 1843: 28).¹³

A következő jelentősebb állomás, amely a narrátor figyelmét kiérdemli, Varasd, különösen annak könyvtára, amely lenyűgözi szláv nyelvű újságkínálatával, valamint horvát nemzeti érzelmű

¹² „Od Čakatorně k sewerowýchodu wede cesta přes S. Helenu a S. Jirí do Stryhowé čili Stridonu, městečku nyní chatrnému, ale hádkau o rodišti S. Hieronyma slawnému.”

¹³ „(...) proč nenecháváte role swé tak celé a široké jako Němci! Proto, řekl Jozef můj, že sme my maudřejší rolníci nežli Němci; to děláme tím cílem, aby když prší, woda we brázdách zůstala a do půdy wnikla a tím aurodu napomáhala; kde pak je země sama w sobě močalowitá, aneb když mnoho dešťuw býwá; tudy tyto záhony odwozují přílišnu wlhkost, aby osení nehnilo; panujeli dlouhá suchota w létě, a jeli studnice, potok aneb řeka we blízkosti, woda se odtud do těchto brázd nastrojí, která roli owlažuje. Tu hle sem měl přirozený dáwno hledaný klíč k tajemství slawjanských záhonůw: a toto wysvětlení a ukázání mi tak praktické maudrosti w rolnictwí, naplnilo mne nowau uctiwostí ku starým našim předkům.”

hivatalnokaival, akik a magyar nyelvű utazási passzuzt (assignace) elutasítva horvát vagy latin nyelvűt követelnek az utazótól. A boszszantó hivatalnoki kukacoskodás a narrációban ily módon a gyaratósító magyarokkal való szláv szembenállás szimbolikus aktusává válik. A varasdi élmények újabb tanúbizonysággal szolgálnak arra, hogy az elbeszélő olyan szláv értelmiségi, aki szláv többségű, urbánus térben érzi magát leginkább otthonosan. Ebből kiszakadva kel tehát ismét útra, és a vidék, amely ez alkalommal a horvát Svájcnak nevezett Ivaneci/Ivanščica-hegység, majdnem olyan idegen és félelmetes környezet számára, mint amilyen a betyároktól hemzseggő Bakony volt. A természet vadságát és benne az emberi kiszolgáltatottságot az elbeszélő még képes a (pre)romantikából ismert hegyi táj, jelen esetben a hazai Tátra-vidék párhuzamba állításával kezelni (KOLLÁR 1843: 23),¹⁴ ugyanakkor a Varaszi-környéki horvát nyelvjárást rendkívül csúnyának és érthetetlennek találja, amelyben számos *o* magánhangzót *e*-nek ejtenek (KOLLÁR 1843: 23).¹⁵ Megkönynyebbülést ismét a szláv kultúrtájba való megérkezés, a lepoglavai pálos kolostor és templom hoz. Itt a festő neve nélkül ugyan, de följegyzí a valószínűleg Ivan Ranger barokk festőművésznek tulajdonított *Jézus bemutatása a jeruzsálemi templomban*, valamint a *Kufárok kiűzése* című freskókat. A Lepoglavából Krapinába vezetett úton a narrátor továbbra is a felvilágosult értelmiségi nézőpontjából tudósít, aki a babonaszágban és tudatlanságban tartott nép sorsa fölött tünődik. Megfigyelése szerint a krapinai zarándokok testileg és lelkileg jó adottságú, eszes, ám a véletlen és magukra hagyott emberek (KOLLÁR 1843: 23).¹⁶ Ez utóbbi illusztrálására az elbeszélő intellektuális fölényének pozíciójából számol be arról, hogy a zarándokok a krapinai Szent Jakab-zarándoktemplomot megpillantva térdre hullanak, köztük egy asszony is, aki haldokló csecsemőjét a csodás gyógyulás reményében fabölcsőben hozta a fején Koprivnicából egészen a csodatéví

¹⁴ „celé toto okolí podobá se Tatranskoslowenským krajům”.

¹⁵ „W celém tomtó Waraždinském okolí panuje nelépé, a těžce srozumitelné nářečí; přizwukowání nazwice ruské, k . p . Božók (jméno našeho wozníka), gospá atd. téměř každé o wyslowuje se co e, ku př. gora gera, koně keně, dobre debre, dole dele, kostel kestel atd.”.

¹⁶ „Lid ten zdrowý na těle i na duši, schopný, bystrý: ale cele sobě a náhodě zanechán.”.

Szűz képéig (KOLLÁR 1843: 23).¹⁷ Az elbeszélés azon ritka pillanata ez, amikor a narrátor, túllépve a vidék és a város közötti különbségtéveszen, akárcsak a nemzeti és nyelvi ellentéteken a maga emberi és lelkipásztori mivoltában egyesíti – többes számra változtatva a narrációt – az egész emberi közösséget. Az aktus szakrális síkra való emelését a lelkész evangéliumi allúzióval (Luk 6, 20) biztosítja (KOLLÁR 1843: 23).¹⁸ A pillanat ellíllanásával azonban a horvát népi vallásosság ismét előhívja a narrátorból a felvilágosult városi értelmiségit, aki fölháborodik azon, hogy a Krapina fölötti hegyen álló Szűz Mária-templom búcsújában bort mérnek a plébánia udvarán (KOLLÁR 1843: 24).¹⁹ Majd rövid időn belül ismét magára ölti a nemzeti apostol köntösét, hiszen Krapinában a horvát zárando-koknál sokkal inkább érdekli Ljudevít Gaj szülőháza, amelyben az utazás idején az illír mozgalom kulcsfigurájának fivére lakott. A Gaj életútjához kapcsolódó életrajzok bemutatása kronologikus (amelynek autoreferencialitása szembetűnő, hiszen egy vidéki kisvárosban kezdődik és a fővárosban teljesedik ki, akárcsak Kollár személyes sorsa), ámde három szakaszra osztott: az elbeszélő először Gaj gyermekkorának helyszínét rögzíti, amelyhez a későbbiekben visszaemlékezés formájában a horvát nemzeti mozgalom vezérének pesti ifjúkora, majd karrierjének zágrábi kiteljesedése társul. A német szentimentalizmuson és preromantikán edződött narrátort ezen kívül lenyűgözik még a krapinai és a szomszédos hegyeken található festői várromok, amelyek köré Čech, Lech és Mech, a szláv történelem mitikus ősatyjának legendáját köríti – ismét erősítve a történeti időhöz köthető szláv kultúrtáj textúráját az elbeszélésben.

Erre a nemzeti töltekezésre annál inkább szüksége van a narrátornak, mivel a következő bekezdésben elhagyja Horvátországot: a stájerországi Rannba (ma Brežice, Szlovénia) utazik. Az elbeszélő föltérképezi a stájerországi kisváros nemzetiségi viszonyait, és elé-

¹⁷ „W tomto okamženi došla sem i jedna ubohá matka nesaučí dřewenua kolébku na hlawě: když ji na zem wedle sebe položila, uzřeli sme w ní - malé, nemocné, již téměř ku smrti pracující dočátko, které tato matka až z Koprivnice, we Křížské Stolici, k onomu zázračnému obrazu pro uzdrawení nesla”..

¹⁸ „Slzy se nám, všem zde přítomným, potokem z očí wyronili. - Neypřednější přístup k Bohu má ubohý. -”

¹⁹ „Wůkol chrámu a we farním čili kostelnickém dvoře, k našemu nemalému pohoršení, točilo se a prodávalo wino.”

gedetlenül látja a szláv anyanyelvűek térvesztését a városi iskolai oktatásban. Ennek is tudható be, hogy a falu és a vidék fölértékelődik, hiszen olyan génbankként működtethető, amely biztosítja a szlovén etnikum és nyelv fennmaradását a jelen kedvezőtlen körülményei között. Hasonló tapasztalatokat szűr le Čatež városkában is. A narrátor a város szép fekvésének és lakosai német-szlovén kétnyelvűségének ellentétére építi fel mondandóját, amely között az összekötő kapocs az elkorcsosulás (KOLLÁR 1843: 27).²⁰ A bilingvizmus a kollári nemzeti koncepcióban, amint azt például a *Szlávia leánya* 1852-es kiadásának 419. sz. szonettje is mutatja, nevetséges és káros, hiszen olyan szoros nyelvi és kulturális szimbiózist jelent, amelyben a „mi” és az „ők” közötti határvonal elmosódott.²¹ A krajnai látogatás során a narrátoron eluralkodik a menekülési kényszerig fajuló nemzeti reménytelenség érzése. A tartomány többi földrajzi egysége semmiféle leírásban nem ölt testet, ugyanakkor általánosságban szó esik a minden oldalról elnyomott és megvetett népről, valamint a hársfáról mint a szlávtság emblematisz fájáról, amellyel kapcsolatban az elbeszélő kifejti, hogy nem reméli, hogy ezen a tájon valaha is virágozni fog (KISS SZEMÁN, 2014). Mindez olyan erővel nyomta rá bélyegét az elbeszélő kedélyállapotára, hogy menekülőre fogta, „nehogy megrepedjen a szíve” (KOLLÁR 1843: 27).²²

A narrátor tehát újra biztosságot, horvát többségű földre tér vizsgálva „a nemzetileg halódó Stájerországból” (KOLLÁR 1843: 27).²³ Az utazó ugyanakkor, belefeledkezve a szláv múltba, immár sokadszor

²⁰ „Městečko Čates na pahorku ležící pěknější jest, nežli jeho dvojblíčejní a dvojazyční obyvatelé, na jejichž postavách těžce rozeznati: wíceli německého či slawského žiwlu w jejich zpankhartění pozůstalo.”

²¹ A szonett két bilingvis költője Karel Sudimír Schneider/Šnajdr (1766–1835), aki königgrätzi születésű volt, és élete nagyrészt németül verselt, majd első cseh verseskötetét, nevét is csehesítve *Okus v básněni českém* címmel 1823-ban adta ki, valamint Václav Alois Svoboda (1791–1849), aki németül, csehül valamint latinul is verselt.

²² „Mně zde všudy tak teskno, tak cizo, tak bolestno bylo, mezi tímto cele zanedbaným, ze všech stran utiskowaným a opowrhowaným lidem: že sem rychle domůw k nějakému wyrazení utíkati musel, aby se mi srdce nepuklo. Zastyď Bože mé pochybowání: já nemám čáky, aby již w těchto krajech kdy lipa kwestí mohla. Znewonělo mi další zde meškání, a jakási bezděčná tékawost pudila mne odsud dále.”

²³ „z národně umírajícího Štyrka [sic!].”

nem vesz tudomást azon falvakról, amelyeken átutazik. Három száználmas horvát falut is megemlít, amelyek házai olyannyira távol fekszenek egymástól, hogy az az iskolák alapítását és látogatását is ellehetetleníti (KOLLÁR 1843: 28).²⁴ Az utazó figyelmét lekötő jelenségek között fontos szerep jut a horvát falusi lányok és asszonyok azon szokásának, hogy hatalmas terheket hordoznak a fejükön. Ennek következménye a narrátor szerint, hogy bár szép, egyenes természetű teszi őket, ám a teherviselés minden bizonnyal károsan hat mentális képességeikre (KOLLÁR 1843: 28–29).²⁵ Szembeötlő, hogy a gyengébb nem megjelenése a narrációban kizárólag a szláv tájhoz és etnikumhoz köthető. A horvát lányok és asszonyok szerepei közhöz sorolható a buzgó vallásosság, mint a zárandokok esetében, a terhek cipelése, mint az éppen szóban forgó esetben, vagy pedig a nemzeti és kulturális elkötelezettség, mint a műveltségében is szerény marad trieszti költőnő, Sofia Rušnov (szül. Žinić) példájában. A szláv asszonyok türelmével, teherbírásával és művészi érzékenységével ellentétben egyáltalán nem köthető semmilyen feminin elem egyéb bemutatott nemzetiséghez. A magyar és a német város és vidék lányok és asszonyok nélküli világ, bennük főként a maskulin agresszió (a lajoskomáromi szlovákok megbotozása, a betyárok gyilkolása, a stájerországi országúti erőszak és kaszinóbeli verekedés) érvényesül. Amennyiben mégis megjelenik a feminitás az „ők” szférájában, mint például a magyar révészfeleség alakjában, az inkább a *Szlávia leánya* 1852-es kiadásának 442. szonettjében bemutatott magyar fúria esztelen dühöngését idézi.

A szlávságot létében fenyegető magyar és német vidékhez képest a narrátor számára a horvát főváros maga a múltból már jól ismert zalavári szláv kultúrtáj jelenbeli újjáéledése, és mint ilyen, nemcsak a horvátországi útszakasz, hanem az egész *Útirajz* egyik csúcspontja is a szláv olvasóteremmel, a horvát színházzal, a művelt szláv férfiak társaságával egyetemben. Az urbánus szláv kultúrtájat pedig minden kétséget kizáróan a narrátor és horvát tanítványa

²⁴ „Laduč, Jerlušowice, Brdowec jsau chatrné wesnice, s rozsypanými sem tam domky, což zřízení a nawštěwování škol těžkým činí.”

²⁵ „Tím se stává, že postawa zdejších žen jest přímá a rovná co strom: ale že to / stálé tlačení mozku tohoto nejjemnějšího nástroja duše škodliwé jest w jiném ohledu, o tom ani pochybowati nelze.”

és harcostársa, Ljudevit Gaj uralja, amely páros mind elméletben, mind pedig gyakorlatban a szláv kölcsönösség megtestesítője. A narrátori önreferencialitásnak köszönhetően az olvasó tudomást szerez arról, hogy Kollár Gajt saját *Olvasókönyvéből* tanította csehül olvasni annak egyetemi éve alatt, és felidézi közös pesti sétáikat és beszélgetéseiket is. A szláv világ egyik ígéretes központjává vált tehát a horvát főváros, ahol szlovákok, oroszok és más szlávok is egymásra találhatnak. Mivel azonban a város, amelynek lakóit, a horvátokat „szláv spártaiaknak” (KOLLÁR 1843: 30)²⁶ tartja, csak részben tárgya e tanulmányának, terjedelme miatt nem tárgyaljuk, a zágrábi szláv kulturális élet leírását zárójelbe tesszük. Az elbeszélés következő állomása azonban továbbra sem a falu, hanem egy másik jelentős vidéki város, Károlyváros (Karlovac), ahol a helyi notabilitásokkal folytatott esti beszélgetés, nem először, arra nyújt alkalmat a narrátornak, hogy közönsége (és az *Útirajz* olvasóközönsége előtt is) értekezzen a szlovákok sanyarú magyarországi helyzetéről. Az időbeli előre- és hátrautalások rendszere, a szlávság, és ezen belül a szlovákság magyarországi helyzetéről folyó állandó gondolkodás következtében (a zágrábi, majd a trieszti helyszínen is megismételve) vizualizálható és ezáltal az olvasó számára könnyen memorizálható szláv kulturális tér jön létre. A károlyvárosi piac ugyanakkor a városi és falusi horvát lakosság találkozásának, és ezzel a két szláv rend harmonikus egyesítésének színterévé is válik. Az emblematiszusz szláv nemzetrajzot ezúttal a narrátor a horvát parasztasszonyok szorgalmának példaértékű képével gazdagítja: a kofák ugyanis a helyett, hogy pletykálkodnának, hatalmas guzsalyokat helyezve a fejükre fonással töltik idejüket (KOLLÁR 1843: 35).

A Károlyvárosból Fiuméba vezető mintegy 80.000 öl hosszú út több szempontból is fölkelti a narrátor figyelmét: egyrészt büszkeséggel tölti el a Mária Lujza királynéről elnevezett műút (Ludovica) minősége, akárcsak mérnökének, Vukassovichnak (Filip Josip Vukasović) szláv volta. Az út, amely a tengerhez vezet, előkészíti egy új fenomén beemelését is a szláv nemzeti emblematiszuszba. Mielőtt azonban ezt megtörténne, az utazó megtorpan, hogy bemutassa Grobničko Poljét mint a tatárookra mért 1242-es horvát csapás helyszínét. A narrátor – a zalavári szláv kultúrtájban tett kiráandu-

²⁶ „Spartanowé slawjanšti”

lásának mintájára – kiszáll a kocsijából, hogy átadja magát az emelkedett nemzeti gondolatoknak. A modern történettudomány azóta egyértelművé tette, hogy a szóban forgó tatár-horvát összecsapás 16. századi történeti kreáció, ám Kollár idejében ez a tény még kevésbé volt ismert. Az egyetlen tényleges falu, amely ezen az útszakaszon megjelenik, Kamenjak, amelynek ciszternájából merített vízzel üdítette föl magát az utazó, és ezáltal egy új, eddig ismeretlen tér jelenik meg. A falu határából ugyanis már a tenger is látszódik. A térpoétika, a 19. századi cseh és a szlovák irodalomban szokatlannul, egy teljesen új felülettel, a tengerrel bővül. A víz a narrációban a szláv történelem elfedésére (is) szolgáló elem, amelynek természetével kapcsolatban egy hosszú eszmefuttatásra vállalkozik majd az elbeszélő a Triesztből Velencébe tartó hajótúrán (KOLLÁR 1843: 54-55). A tudatosan szlávknak nevezett Adriai-tengernek köszönhetően erősödik a szlávtság kapcsolata egyrészt a klasszikus rokonsághoz, másrészt az indoeurópai nyelvi és kulturális rokonság jegyében az olasz nyelvvel és az itáliai kultúrával is. A narráció teljesen új fejezetet veszti tehát kezdetét, amelyre a *Tengermellék (Pomoří)* fejezetcím is fölhívja a figyelmet. Ezzel a térrel azonban e tanulmány keretében már nem áll módunkban foglalkozni.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy az útleírás egyszerű kronologikus elbeszélésmódját a narrátor gyakori előre- és hátrautalásokkal szervezi összetartó elbeszélői struktúrává. Ennek a rendszernek az alapját a szláv nemzeti emblematizmusba illeszkedő térpoétika jellemzi, amelyben a városi értelmiségi a vidéket és a falut többnyire idegen, durva és műveletlen közegként kezeli, és csak abban az esetben emeli be az elbeszélésbe, ha az elengedhetetlenül fontos a nemzeti és az etnikai megmaradás szempontjából. Az urbánus értelmiségi elbeszélő a vidéket kétszeresen ellenségesnek tartja, ha az idegen etnikumhoz, elsősorban a magyarhoz vagy a némethez köthető. A történelmi szláv kultúrtáját elfedő „másik” kultúra szövetét a narrátor rendszeresen rombolja és fölbontja (lásd a zalavári kiterőt és a Grobničko Polje-i megállást). E módszerrel az utazás térbeli horizontalitását és időbeli egyenesvonalúságát megtöri, a narrációs síkok számának növelésével erősíti a szláv történelem és kultúra jelenvalóságát.

BIBLIOGRÁFIA

- BAŃCZEROWSKI Janusz, 2008: *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- BULIĆ Frane, 1920: *Stridon (Grahovopolje u Bosni) rodno mjesto svetoga Jeronima. Rasprava povjesno-geografska. (Otisak iz Vjesnika za arheologiju a historiu dalmatinsku XLIII.* Sarajevo: Zemaljska štamparija. [https://archive.org/details/stridongrahovopo-00buli](https://archive.org/details/stridongrahovopo-00buli/Letöltés) Letöltés: 2018. április 19.
- EBERHARD August Gottlob, 1832: *Italien wie es mir erschienen ist I–II.* Halle: E. Heynemann.
- DENON Dominique Vivant, 1803. *Reise in Nieder- und Ober-Aegypten, waehrend der Feldzüge des Generals Bonaparte. Aus dem Französischen übersetzt und mit einigen Anmerkungen begleitet von Dieterich Tiedemann fürstl. hessischem Hofrath und Professor der Philosophie in Warburg. Mit acht Kupfern.* Berlin: in der Vossischen Buchhandlung.
- FAKTOROVÁ Veronika, 2012: *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu.* Praha: Arsci.
- FITZON Thorsten, 2004: *Reisen in das befremdliche Pompeji. Antiklassizistische Antikenwahrnehmung deutscher Italienreisender 1750–1870.* K. h. n.: de Gruyter Verlag.
- FÖRSTER Ernst Joachim, 1840: *Handbuch für Reisende in Italien, München.* Számomra csupán a könyv nyolc évvel későbbi, 4. kiadása volt hozzáférhető: Uő. 1848: *Handbuch für Reisende in Italien von dr. Ernst Förster. Vierte verbesserte und vermehrte Auflage. Mit einer Wegweiser für Leidende von Dr. Rudolf Wagner Professor der Medizin in Göttingen. Mit vielen Karten und Plänen.* München: Literarisch-artistische Anstalt der J. G. Cottaaschen Buchhandlung.
- GOETHE Johann Wolfgang von, 1961: *Utazás Itáliában.* Budapest: Magyar Helikon.
- HORVÁT István, 1844: *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil. Von Stephan von Horvát, Custos der Széchényischen Reichs-Bibliothek an dem ungarischen National-Museum in Pesth. Aus dem Ungarischen übersetzt.* Leipzig: bei Karl Franz Köhler.
- ISTVÁN Anna, 2021: Ján Kollár első útirajznak magyar vonatkozásai. In Lukács István (szerk.) *A magyar királyok városának emlékezete a szláv irodalomban, nyelvekben és kultúrákban,* Budapest: ELTE BTK, 55–65.
- IVIĆ Ines, May 2016: *The Cult of Saint Jerome in Dalmatia in the fifteenth and the sixteenth centuries.* MA Thesis in Medieval Studies, Budapest: Central European University.
- KISS SZEMÁN Róbert, 2014: *A jávai méregfa romantikus vándormotívumának közép-európai példája.* In Gaál Xénia – Hetényi Zsuzsa (szerk.), *A búcsú a művészetben. Kelet és Nyugat az irodalomban. Születésnap tanulmánykötet Dukkon Ágnes tiszteletére.* Budapest: ELTE BTK, 33–40.
- KISS SZEMÁN Róbert, 2017: Dílo Jana Kollára ve světle klasicistních a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské provenience. *Bohemica litteraria* 20/1, 27–53.

- KISS SZEMÁN Róbert, 2019: Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie: Keszthely, Zalavár, Zalaapáti. *Slovenská literatúra* 66/3, 207–215.
- KOLLÁR Ján, 1843: *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žitoly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slowníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšímu věku, s krátkým životopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw.* W Pešti: Tiskem Trattner Károlyiho.
- MOLNÁR Miklós, 2005: Derridán kívül – egyben-másban elkülönbözve. *Kalligram* XIV/január-február. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2005/XIV.-evf.-2005.-januar-februar/Derridan-kivuel-egyben-masban-elkueloenboezve> Letöltés: 2021. 01. 23.
- ZLATAR Andrea, *Marulićev polemički spis In eos qui beatum Hieronymum italum esse contendunt* file:///C:/Users/admin/Downloads/ANDREA_ZLATAR%20(1).pdf Letöltés: 2018. április 19.
- ZRÍNYI Miklós, *Ne bántság a magyart. Az török áfium ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum.* <https://mek.oszk.hu/06100/06115/html/gmzrinyi0002.html> Letöltés: 2021. 01. 24.